

SYSTEM KREDYTU SPOŁECZNEGO

Karol Dobrzeniecki

Wstęp

W badaniach nad Wielkim Resetem wiele uwagi poświęca się kwestiom kontroli społecznej – ewoluowaniu jej zakresu, używanym w jej celu technikom i przede wszystkim podmiotom, które ją sprawują i organizują. Sprawą o pierwszorzędym znaczeniu jest także ustalenie tego, czy prawo jest w stanie zachować swoje tradycyjne funkcje w dobie ekspansji nowych mechanizmów i systemów sterowania i zarządzania procesami społecznymi.

Globalne społeczeństwo informacyjne, będące kolejną fazą rozwojową technologicznie zaawansowanego nowoczesnego społeczeństwa, charakteryzuje redukcja tradycyjnych barier w dostępie do informacji i możliwości ich dystrybucji (tj. ograniczeń czasowych, przestrzennych i materialnych). Jak zauważono we wcześniejszym tomie serii o Wielkim Resecie, „ten nietemporalny, nieterytorialny i niematerialny zasięg przekłada się na taki charakter struktur społecznego zorganizowania i mechanizmów działania. Odpowiednio atemporalny, aterytorialny i amaterialny charakter posiada kontrolująca władza i egzekwująca je administracja, która staje się mniej widoczna (ukryta i zawoalowana), a zarazem bardziej dotkliwa (wszechobecna i wszechmocna). Nasycone elektroniką środowisko życia poszczególnych jednostek i całej zbiorowości stwarza dogodne i konieczne zarazem warunki do globalnego rządzenia zasobami i zarządzania procesami”¹³⁹⁶.

¹³⁹⁶ Por. J. Janowski, *Architektura i infrastruktura Wielkiego Resetu*, t. 1, *Metodologia badań i podejścia badawcze do Wielkiego Resetu*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa 2023, s. 115.

Jednym z ustaleń zespołu badawczego w ramach realizowanego projektu było stwierdzenie, iż rzeczywiste sprawowanie kontroli nad globalnym społeczeństwem i państwem ulega przejęciu przez nieoficjalne ośrodki władzy i mechanizmy administracji pozapaństwowej. Sam Wielki Reset postrzegać można również jako narzędzie kontroli tradycyjnych struktur politycznych. Kontrola ta sprawowana jest w nowy sposób poprzez wywoływanie kryzysów finansowych, ułatwiające przekonanie lokalnych decydentów do dołączenia do globalnych trendów takich jak np. system cyfrowej waluty czy gwarantowany dochód bezwarunkowy.

Rozwijając tezę, że technologia wzmacnia możliwości kontrolne, czyni je atemporalnymi, aterytorialnymi i niematerialnymi – za cel tego opracowania obieram wykazanie, iż mechanizmy takie jak systemy oceny wiarygodności kredytowej znajdują nowe zastosowania, wykraczające poza sferę finansów. Mimo iż metodologia tworzenia takich systemów powstała w USA, to Chińska Republika Ludowa zainicjowała budowę systemów oceny zaufania, które integrują czynniki finansowe z czynnikami społecznymi. Może to doprowadzić do powstania zupełnie nowej jakości w dokonywaniu kompleksowych ocen i klasyfikacji podmiotów. System zaufania społecznego (*social credit system*, SCS) ma na celu mierzenie i raportowanie wiarygodności osób i przedsiębiorstw. Na zasadzie pilotażowej analogiczne rozwiązania implementowane są także w krajach Zachodu. Proces ten odczytuję jako jedną z wielu prób przebudowy zastanego porządku życia indywidualnego i zbiorowego wspartą na technikach informacyjnych, które stają się orężem władzy zarówno politycznej, jak i korporacyjnej.

Porządek opracowania będzie następujący. Rozpocznę od przypomnienia elementów teorii Michela Foucaulta, która, choć opracowana w latach 70. ubiegłego wieku, może posłużyć jako filozoficzna podstawa i matryca do zrozumienia znaczenia obserwacji, inwigilacji czy systematycznej klasyfikacji dla zapewnienia posłuszeństwa lub poddania danej zbiorowości innym zabiegom pożądanym przez władzę. Następnie przedstawię przykłady realizacji tych wizji we współczesnej Chińskiej Republice Ludowej oraz niektórych państwach zachodnich w postaci systemów zaufania społecznego. Na zakończenie wskażę, iż w Europie i w USA podobne pod względem technicznym do chińskich metody służą do realizacji w istocie podobnych celów mimo deklarowania fundamentalnych różnic kultury politycznej i prawnej w analizowanych obszarach.

1. Michel Foucault jako wizjoner Wielkiego Resetu?

Foucault, jak chyba żaden inny myśliciel dwudziestowieczny, dostrzegł symptomy tego, że model kontroli i regulacji zachowań społecznych przeszedł zasadniczą transformację u zarania nowożytności. Ta przemiana w mechanice sprawowania władzy w znacznym stopniu ukształtowała oblicze naszych czasów, stając się ogólną technologią rządzenia i zarządzania. Odkrycie przez Foucaulta i nazwanie władzy panoptycznej, a także władzy dyscyplinarnej było odzwierciedleniem fundamentalnego przekształcenia „sytuacji, w której wielu obserwuje nielicznych, w sytuację, gdy nieliczni obserwują wielu”¹³⁹⁷.

Już w XVII i XVIII wieku pojawiły się przejawy nowego sposobu sprawowania władzy, które wykorzystywały możliwości nadchodzące wraz z rozwijającą się rewolucją przemysłową. Zamiast operować regulacją prawną, opierającą się na sterowaniu behawioralnym, systemach zobowiązań i powinności, które musiały być internalizowane przez adresatów, zainicjowano nowe podejście. Powstały, a potem zostały rozpowszechnione rozwiązania, które sam Foucault określił mianem projektów dyscyplinarnych – systemów ciągłego nadzoru, służących realizacji różnych celów praktycznych np. w szkołach, manufakturach czy w armii. W wieku XIX skala odwołań do nowej mechaniki sprawowania władzy – opartej na nadzorze, a nie opresji fizycznej – jeszcze wyraźniej wzrosła wraz z postępem technicznym. Foucault pisał wręcz o nowym rozdziale w historii – epoce społeczeństwa dyscyplinarnego – przepelnionej „teatrem cieni, głosami bez twarzy, nienamacalnymi istotami”¹³⁹⁸. Charakteryzuje ją bazowanie na systemach ciągłego i permanentnego nadzoru, reglamentacji i klasyfikacji. W ten sposób mechaniczyczne wizje państwa i społeczeństwa rozwijane od początku nowożytności uzyskały uzupełnienie o substrat materialny – technologie sterowania społeczeństwem, które to społeczeństwo stopniowo wtłaczano w „dopasowane do siebie tryby wielkiej maszyny”. Na tej zbiorowości przeprowadzano potem liczne zabiegi normalizujące¹³⁹⁹.

Zdaniem Foucaulta to samo oświecenie, które wynalazło indywidualne swobody, wynalazło również dyscypliny. Obok przyspieszonego rozwoju systemów prawych w XIX wieku, w szczególności kodyfikacji

¹³⁹⁷ T. Mathiesen, *The viewer society: Michel Foucault's „Panopticon” revisited*, „Theoretical Criminology”, 1997, s. 215–234.

¹³⁹⁸ M. Foucault, *Nadzorować i karać. Narodziny więzienia*, Warszawa 1998, s. 19.

¹³⁹⁹ Tamże, s. 164.

prawa cywilnego służącej ochronie autonomii jednostki, rozwijał się dyskurs dyscyplinarny. To ten ostatni faktycznie zapewniał spójność ciała społecznego poprzez różnorodne mechanizmy dyscyplinarnego przymusu, trenowania i dominacji stosowanych np. w więziennictwie. W tym ujęciu nowoczesny podmiot, nowoczesne „ja”, został odpowiednio wytrenowany, ujarzmiony pod wpływem systemu technik dyscyplinarnych¹⁴⁰⁰. Rozwój i upowszechnianie się urządzeń dyscyplinarnych były pochodnymi postępu nauki w ogóle, wzrostu znaczenia techniki w takich dziedzinach, jak rolnictwo czy przemysł¹⁴⁰¹.

Wedle koncepcji Foucaulta formą idealną, archetypiczną władzy dyscyplinarnej był Panoptikon (schemat panoptyczny). W typie podstawowym składał się z widzialnego czynnika i świetlnego otoczenia. Nadzorca mógł widzieć wszystko, nie będąc widzianym, a poddani jego obserwacji mogli być widziani w każdym momencie, nie widząc się wzajemnie. Panoptikon funkcjonuje niezależnie od tego, czy strażnik znajduje się w na swoim stanowisku. Dla zachowania dyscypliny wystarczy samo przeświadczenie o jego obecności, które wytwarza u jednostek poddawanych kontroli mechanizm dyscyplinarny. Korzystano z tego schematu m.in. w edukacji, aparacie karnym i organizacji pracy wytwórczej w XIX i XX wieku. Znajdował on zastosowanie w szpitalach psychiatrycznych i w koszarach dla wojska¹⁴⁰².

Foucaultowska koncepcja „panoptyzmu” polega na uogólnieniu i wyabstrahowaniu funkcji spełnianej przez system wieży centralnej i bocznych cel, na rozciągnięciu jej na całość pola społecznego. Panoptikon daje się wyabstrahować z materialnych części składowych, przekształcić w czystą funkcję dyscyplinarną. Operowanie jedynie „światłem i spojrzeniem” może służyć narzuceniu dowolnego zachowania dowolnej ludzkiej wielości, pod warunkiem, że zostanie ona odpowiednio „zredukowana” i „zacieśniona” w przestrzeni¹⁴⁰³.

Według koncepcji francuskiego myśliciela władzy dyscyplinarnej nie można się zrzec, posiąść czy przekazać, ponieważ staje się ona bezosobowa i zautomatyzowana, a sprawowana jest permanentnie¹⁴⁰⁴. Władza dyscyplinarna działa i narzuca określone zachowania poprzez

¹⁴⁰⁰ M. Foucault, *Podmiot i władza*, „Lewą nogą”, 10/8 1998, s. 178.

¹⁴⁰¹ K. Dobrzeńcki, *Lex informatica*, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa „Dom Organizatora”, Toruń 2008, s. 235–240.

¹⁴⁰² Tamże, s. 187.

¹⁴⁰³ M. Foucault, *Nadzorować...*, s. 191–220.

¹⁴⁰⁴ G. Deleuze, *Foucault*, Wrocław 2004, s. 99.

rozkład poszczególnych działań jednostek i mas ludzkich w przestrzeni, porządkowanie w czasie, komponowanie w przestrzeni-czasie. Reżimami praktyk Foucault nazywa „programy zachowań mające zarazem efekt preskryptywny, tj. odnoszący się do tego, co ma być zrobione, oraz efekt klasyfikujący, odnoszący się do tego, co ma być wiadome”¹⁴⁰⁵. Są to siły spajające poszczególne sekwencje codziennych, rutynowych zachowań członków nowoczesnego społeczeństwa, a jednocześnie dostarczające wzorców dla tych zachowań.

Władzy dyscyplinarnej nie sposób opisać jedynie w terminach suwerenności. Biorąc pod uwagę wielość relacji sił, jej analiza musi wykroczyć poza państwo i jego instytucje. Różnorodność mechanizmów tworzących „mikrofizykę władzy” może manifestować również w ramach innych struktur niż państwo, jak na przykład korporacje Big Tech¹⁴⁰⁶. Mając na względzie to, iż władza państwowa nadal odgrywa ważną rolę, w dalszej części opracowania przedstawione zostaną projekty dyscyplinarne przybierające postać systemów oceny zaufania społecznego na przykładzie Chin oraz ich odpowiedniki z krajów Zachodu.

2. Systemy zaufania społecznego w ChRL

W Chińskiej Republice Ludowej tworzone są systemy zaufania społecznego funkcjonujące jako ujednolicone systemy rejestrowania, które klasyfikują przedsiębiorstwa, osoby fizyczne i podmioty rządowe w celu oceny ich wiarygodności. Zadaniem tych systemów jest weryfikowanie zachowań społecznych i zapewnienie, że dokumentowane w ten sposób podmioty pozostają „godne zaufania” poprzez takie działania, jak terminowe płacenie rachunków, przestrzeganie prawa i dokładne raportowanie danych finansowych.

Od początku XXI wieku w Chińskiej Republice Ludowej eksperymentowano z wieloma różnymi formami SCS, publicznymi i prywatnymi, w szczególności w postaci tzw. białych i czarnych list podmiotów. Koncentrowano się przede wszystkim na przedsiębiorstwach. Systemy od początku były i wciąż pozostają fragmentaryczne wobec powszech-

¹⁴⁰⁵ M. Foucault, *Questions of methods*, w: G. Burchell, C. Gordon, P. Miller (red.), *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*, Londyn, Harvester 1991, s. 75.

¹⁴⁰⁶ M. Foucault, *Trzeba bronić społeczeństwa. Wykłady w Collège de France z roku 1976*, Warszawa 1998, s. 37, por. także M. Foucault, *Historia seksualności. T.1 Wola Wiedzy*, Warszawa 1995, s. 86.

nym przekonaniom, że zbudowany już został centralny SCS skupiony na jednostkach¹⁴⁰⁷.

Pierwsze oficjalne informacje na temat chińskich SCS pochodzą z 2007 roku, kiedy Generalne Biuro Rady Państwa zwróciło się do wszystkich instytucji rządowych oraz władz prowincji z opinią na temat tego rodzaju mechanizmów informatyzacji kontroli. W 2014 roku wydano rządowy dokument, przedstawiający czym jest SCS oraz prezentujący plan jego wdrażania na lata 2014–2020¹⁴⁰⁸. Wyobrażenie o chińskich rozwiązaniach w tej materii ukształtowało się na Zachodzie właśnie na podstawie tego dokumentu. Zakładano wówczas, że powstanie projekt nieporównywalny z jakimkolwiek przedsięwzięciem socjotechnicznym realizowanym w historii, oparty na algorytmicznych technologiach Big Data. Władze rozpoczęły strategiczne prace nad systemem pozwalającym na monitoring, ocenę i zarządzanie zachowaniem ludzi, przedsiębiorstw i innych organizacji. Deklaracja z 2014 r. zawierała listę fundamentalnych założeń i celów programu, akcentując przede wszystkim wspieranie: spójności społecznej oraz zaufania społecznego w zakresie wymiaru sprawiedliwości, spójności zarządzania i kierowania państwem, szczerości w handlu.

System miał stać się największym projektem socjologicznym ludzkości integrującym szereg elementów codziennego funkcjonowania: podstawowe czynności życiowe, organizację opieki zdrowotnej, kontakty obywateli z administracją, aż po możliwość uzyskania mieszkania. Docelowo blisko półtora miliarda Chińczyków miało zostać przedmiotem bieżącej oceny mechanizmów składowych systemu. Rozpoczęto też wówczas prace nad wprowadzeniem systemu bazującego na połączeniu tradycyjnych źródeł informacji finansowych, kryminalnych i rządowych ze źródłami cyfrowymi, pozwalającymi na zbieranie informacji o obywatelach przez Internet.

Należy odnotować, iż pierwotne założenia stosunkowo szybko poddano weryfikacji. Pierwotnie system SCS był niezależnym, pozanormalnym systemem kontroli, ale od początku lat 20. XXI wieku w Chinach podejmowane są działania w kierunku wpisania systemów zaufania społecznego w ramy prawne, uczynienia z nich rozwiązania będącego

¹⁴⁰⁷ J. Daum, *Far From a Panopticon, Social Credit Focuses on Legal Violations*, „China Brief” 2021, v. 21, issue 19, <https://jamestown.org/program/far-from-a-panopticon-social-credit-focuses-on-legal-violations/>.

¹⁴⁰⁸ *Planning Outline for the Construction of a Social Credit System (2014–2020)*, <https://digichina.stanford.edu/work/planning-outline-for-the-construction-of-a-social-credit-system-2014-2020/>.

rodzajem biurokratycznego interfejsu dla systemów prawnych i regulacyjnych, egzekwowania prawa¹⁴⁰⁹. Wciąż brak jednolitej definicji legalnej tego rodzaju mechanizmu na szczeblu ogólnokrajowym¹⁴¹⁰.

Uwagę skoncentrowano na przedsiębiorstwach. Wprowadzono szereg rozwiązań w celu limitowania działania systemów poprzez nałożenie wymogu wcześniejszego informowania o rodzaju zbieranych informacji i tworzonych rejestrów, koncentrowanie się na poważnych przypadkach naruszeń i odrzucanie wyników niejasnych czy niepełnych. Wpis na tzw. czarną listę ma być zarezerwowany wyłącznie dla najpoważniejszych naruszeń prawa, które zagrażają zdrowiu i bezpieczeństwu, zakłócają funkcjonowanie rynku, naruszają nakaz sądowy lub administracyjny albo wiążą się z odmową pełnienia obowiązków związanych z obroną narodową.

Na tle funkcjonujących współcześnie w Chinach systemów SCS szczególny charakter ma czarna lista prowadzona przez sądy. Koncentruje się ona na osobach, które nie wykonują wyroków, np. nie są w stanie wywiązać się z obowiązków nałożonych w aktach stosowania prawa, uchylają się albo ukrywają swoje zasoby. Lista ta powstaje od 2013 r. i celem jej utworzenia jest ograniczanie wydatków osób, na których ciążyą niezrealizowane wyroki o świadczenia majątkowe. Opierając się na zgromadzonych w ten sposób informacjach inne agencje egzekwują ograniczenia takie jak: blokady zakupu lotów, remontów domów, wyjazdów wakacyjnych czy posyłanie dzieci do szkół prywatnych¹⁴¹¹.

Oprócz sądowego systemu zaufania społecznego najważniejsze typy funkcjonujących w Chinach SCS to: (1) system wiarygodności biznesowej – czarna lista dla niewiarygodnych organizacji biznesowych regulowana przez finansowy system oceny kredytowej Ludowego Banku Chin oraz system komercyjnej oceny kredytowej, (2) rządowy system wiarygodności – przeznaczony dla urzędników i instytucji rządowych, (3) system wiarygodności społecznej – czarna lista dla osób uznanych za niewiarygodne, ściśle powiązana z chińskimi systemami masowej inwigilacji.

¹⁴⁰⁹ Zawiadomienie Narodowej Komisji Rozwoju i Reform oraz Ludowego Banku Chin w sprawie wydania „Krajowego podstawowego katalogu publicznych informacji kredytowych (wydanie 2022)” oraz „Krajowego podstawowego wykazu środków kar za nierzetelność (wydanie 2022)” z 28 grudnia 2022 r., https://www.gov.cn/zhengce/zhengceku/2023-01/02/content_5734606.htm.

¹⁴¹⁰ J. Daum, *Far From a Panopticon...*

¹⁴¹¹ *Provisions of the Supreme People's Court on Announcement of the List of Judgment Defaulters*, 1 lipca 2013 roku, por. D. Chunyan, „Moral Conviction” plus „Joint Sanctions” *The Judgmentdefaulter Blacklist System in China*, „Brooklyn Journal of International Law”, 2023, v. 48, issue 2.

Wciąż nie istnieje ujednolicona ocena zaufania dla firm lub osób fizycznych, a jedynie platformy ogólnokrajowe i lokalne stosujące różne systemy oceny. Informacje dotyczące mechanizmu punktacji mogą być sprzeczne ze względu na różnice w poszczególnych programach pilotażowych oraz fragmentaryczną strukturę systemu.

Na aktualny obraz SCS w Chinach składają się trzy powiązane komponenty: ogólnochiński system „czarnych list”, system lokalnych rankingów społecznych uruchomiony na zasadach pilotażu w wybranych chińskich miastach oraz rankingi wiarygodności tworzone przez instytucje finansowe.

Wizja chińskiego systemu zaufania społecznego rozpowszechniona w krajach zachodnich nie uwzględnia zwykle dynamicznego, tj. zmieniającego się w czasie, ewolucyjnego charakteru tworzonej tam struktury. Dominuje przekonanie, iż mamy do czynienia z panoptycznym systemem oceny obywateli. Wynika to prawdopodobnie z analiz wczesnych, pilotażowych rozwiązań łączących mechanizmy egzekwowania przepisów odnoszących się do zaufania społecznego z aspektami propagandy moralności. Wśród najważniejszych realnych, a nie wymaginowanych problemów generowanych przez chińskie SCS w obecnej postaci wskazuje się trudności i niespójności w resetowaniu stanu systemu np. w przypadku, gdy ktoś kwalifikuje się do wykreślenia z czarnej listy. Mimo przyjęcia założenia, że system ma być przedłużeniem prawa, SCS nie staje się przez to lepszy ani gorszy od praw, które implementuje. Ponieważ Chiny w coraz większym stopniu skupiają się na życiu społecznym i kulturalnym swoich obywateli, regulując treść rozrywki, pracy, edukacji, zasady wprowadzane w tych obszarach również staną się przedmiotem egzekwowania przez mechanizmy kredytowe.

Krytyka powstających w Chinach *social credit systems*, która pojawiła się w państwach zachodnich, dotyczyła głównie problemu praw człowieka, masowej inwigilacji i ingerencji rządu w prywatne życie obywateli. Podmioty gospodarcze spoza Chin narażone są na ryzyko narzucania im przez rząd chiński propagandowych standardów narracyjnych, bez akceptacji których wchodzenie w bliższe relacje ekonomiczne z podmiotami chińskimi będzie utrudnione albo niemożliwe¹⁴¹².

¹⁴¹² M. Bartoszewicz, *Chiński System Zaufania Społecznego*, „Przegląd Geopolityczny”, 2020, t. 32, s. 58–67; M. Chorzempa, P. Triolo, S. Sacks, *China's Social Credit System: A Mark of Progress or a Threat to Privacy?* 2018; M. Ohlberg, S. Ahmed, B. Lang, *Central planning, local experiments. The complex implementation of China's Social Credit System*, Berlin 2017; T. Wójtowicz, *Social Credit System w Chińskiej Republice Ludowej*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego” 2020, vol. 14, nr 2.

3. Specyfika rozwiązań SCS w państwach zachodnich

Paradoksalnie rozwój systemów zaufania społecznego na Zachodzie, w szczególności w USA, znacznie poprzedzał czasowo eksperyment chiński. Pierwotnie zjawisko to rozwinęło się niemal wyłącznie w sektorze bankowym czy ewentualnie finansowym. Biura informacji kredytowej konsumenckiej zaczęły pojawiać się w całych Stanach Zjednoczonych wraz ze wzrostem rozpowszechnienia raportowania na początku XX wieku. Ich zadaniem było gromadzenie informacji o kredytobiorcach, których początkowo nie potrafiono zestawiać w bazy danych w spójny, racjonalny sposób. Agregujący informację potrzebowali metody, która pozwoliłaby ocenić wiarygodność klientów. W 1956 roku powstała *Fair Isaac Corporation* (FICO), która opracowała system scoringu kredytowego, służący do ujednolicenia sposobu obliczania wyniku i jego kategoryzacji. Firma zaczęła sprzedawać swoją metodę kredytodawcom od 1958 r., a w latach 70. XX wieku owa metoda stała się regularnie stosowana przez agencje sporządzające raporty kredytowe¹⁴¹³.

W odróżnieniu od ChRL w państwach zachodnich systemy zaufania społecznego na różnym stopniu zaawansowania funkcjonują przede wszystkim w sektorze prywatnym, a ich proliferacja nastąpiła głównie za sprawą rozwoju innowacji technologicznych w sektorze finansów (Fintech). Przetwarzanie zróżnicowanych danych dotyczących wybranych osób ma prowadzić do poznania prawdziwej osobowości i rzeczywistych nawyków jednostek. O przyznaniu lub nieprzyznaniu pożyczek w indywidualnych sprawach mogą rozstrzygnąć informacje pozyskiwane z dobrowolnie instalowanych przez użytkowników aplikacji na ich urządzeniach ICT, dotyczące np. charakteru i częstotliwości kontaktów interpersonalnych, rodzinnych. Dla oszacowania zaufania klientów na potrzeby zawierania umów ubezpieczenia majątkowego firmy mogą wykorzystywać Internet Rzeczy do analizowania dbałości klientów o przedmiot ubezpieczenia, jego konserwowanie, aktualny stan itd. Oferowane są platformy do zarządzania wykonywaniem umów najmu przez podmioty oferujące znaczny zasób mieszkaniowy. Najemcy, którzy konsekwentnie działają w sposób zgodny z interesami właścicieli (np. płacąc czynsz na czas), uzyskują punkty, w zamian za które mogą otrzymywać nagrody w postaci np. podniesienia stan-

¹⁴¹³ S.B. MacDonald, A.L. Gastmann, *A history of credit and power in the Western World*, London 2004.

dardu mieszkania. Wynik danej osoby w kolejnych latach tworzy jej profil, który w sposób zautomatyzowany wpływa na sposób podejścia do klienta w przypadku zaistnienia różnych zdarzeń. Algorytmy obliczają poziom zaufania danego podmiotu w ramach systemu i dokonują odpowiedniej klasyfikacji ustalając kolejność dostępu do określonych przywilejów lub nasilenie nakładanych ciężarów. Formalnie wszystko to odbywa się w przestrzeni objętej kontraktem, który niejednokrotnie wskazuje na stosowanie algorytmu.

Ponieważ różnego rodzaju rankingi i listy potrzebujących pomocy stanowią ciągły przedmiot zainteresowania władz publicznych, pojawiają się rozwiązania oferujące pomoc sektorowi publicznemu w podejmowaniu decyzji na podstawie dedykowanych do danej kwestii algorytmów. Z uwagi na ograniczenia stwarzane przez prawo publiczne w tej materii lub też pozostawanie w swoistej luce prawnej – są one mniej eksponowane. Przykładowe obszary zastosowań systemów zaufania społecznego to m.in.: wybór osób otrzymujących określone świadczenia pomocowe, określanie liczby darmowych godzin domowych wizyt pielęgniarstwa, ułożenie listy beneficjentów mieszkania z zasobów publicznych, wytypowanie dzieci, które są bardziej narażone na nadużycia. Testowane były także algorytmy wspomagające procesy uzyskania amerykańskiego obywatelstwa¹⁴¹⁴.

Europejskie inicjatywy w zakresie systemów zaufania społecznego były testowane na szczeblu lokalnym jako forma działań propagujących ochronę środowiska. Rzym i Bolonia testowały cyfrowy „inteligentny portfel obywatelski”. Miał on „nagradzać cnotliwe zachowanie mieszkańców, którzy przyczyniają się do osiągnięcia celów zrównoważonego rozwoju” (zgodnie z definicją Agendy ONZ 2030). Za korzystanie z transportu publicznego, transportu elektrycznego, recyklingu odpadów czy za niskie zużycie energii przyznawane były punkty, które następnie miasto i firmy partnerskie zamieniały na towary i usługi¹⁴¹⁵.

Mimo iż przypadki zastosowań systemów zaufania społecznego na Zachodzie mają charakter pilotażowych eksperymentów i głównie dotyczą sfery prywatnoprawnej, na poziomie Unii Europejskiej podejmowane są inicjatywy nadania tym działaniom ram prawnych. W motywie 31 preambuły Aktu w sprawie sztucznej inteligencji, który wchodzi

¹⁴¹⁴ M. Hall, D. McCann, *What's your score? How discriminatory algorithms control access and opportunity*, 10 lipca 2018 r., <https://neweconomics.org/2018/07/whats-your-score>.

¹⁴¹⁵ *Rome launches Europe's first social credit system*, <https://israel365news.com/352703/rome-launches-europes-first-social-credit-system>.

w życie 1 sierpnia 2024 r., podniesiono, że niektóre systemy AI, które umożliwiają prowadzenie wobec osób fizycznych przez podmioty publiczne lub prywatne scoringu obywateli, mogą prowadzić do dyskryminacyjnych wyników i wykluczenia pewnych grup. „Mogą one naruszać prawo do godności i niedyskryminacji oraz wartości, jakimi są równość i sprawiedliwość. Takie systemy AI oceniają lub klasyfikują osoby fizyczne lub grupy osób fizycznych na podstawie wielu punktów danych dotyczących ich zachowań społecznych w wielu kontekstach lub na podstawie znanych, wywnioskowanych lub przewidywanych cech osobistych lub cech osobowości w określonych przedziałach czasowych. Ocena społeczna wystawiona przez takie systemy AI może prowadzić do krzywdzącego lub niekorzystnego traktowania osób fizycznych lub całych ich grup w kontekstach społecznych, które nie są związane z kontekstem, w którym pierwotnie wygenerowano lub zgromadzono dane, lub do krzywdzącego traktowania, które jest nieproporcjonalne lub nieuzasadnione w stosunku do wagi ich zachowań społecznych. Należy zatem zakazać systemów AI, w których stosuje się takie niedopuszczalne praktyki scoringu obywateli, które przynoszą tak szkodliwe lub niekorzystne skutki. Zakaz ten nie powinien mieć wpływu na legalne praktyki oceny osób fizycznych, które są stosowane w konkretnym celu zgodnie z prawem Unii i prawem krajowym”¹⁴¹⁶.

Akt w sprawie sztucznej inteligencji wprowadza m.in. przepis art. 5 ust. 1 lit c, w którym jako jedną z zakazanych praktyk w zakresie AI wskazuje „wprowadzania do obrotu, oddawania do użytku lub wykorzystywania systemów AI na potrzeby oceny lub klasyfikacji osób fizycznych lub grup osób prowadzonej przez określony czas na podstawie ich zachowania społecznego lub znanych, wnioskowanych bądź przewidywanych cech osobistych lub cech osobowości, kiedy to scoring obywateli prowadzi do jednego lub obu z następujących skutków”. Pierwszy skutek (i) to krzywdzące lub niekorzystne traktowanie niektórych osób fizycznych lub całych ich grup w kontekstach społecznych, które nie są związane z kontekstami, w których pierwotnie wygenerowano lub zgromadzono dane. Drugi skutek (ii) to krzywdzące lub niekorzystne traktowanie niektórych osób fizycznych lub grup osób, które jest nieuzasadnione lub nieproporcjonalne do ich zachowania społecznego lub jego wagi.

¹⁴¹⁶ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2024/1689 z dnia 13 czerwca 2024 r. w sprawie ustanowienia zharmonizowanych przepisów dotyczących sztucznej inteligencji oraz zmiany rozporządzeń (WE) nr 300/2008, (UE) nr 167/2013, (UE) nr 168/2013, (UE) 2018/858, (UE) 2018/1139 i (UE) 2019/2144 oraz dyrektyw 2014/90/UE, (UE) 2016/797 i (UE) 2020/1828 (Akt w sprawie sztucznej inteligencji), Dz. Urz. UE L 2024/1689 z 12.7.2024.

Podsumowanie

Posługiwanie się narzędziami i produktami techniki informatycznej może stać się nowym wcieleniem procesu *formowania* (a także bycia poddawany formowaniu) analogicznym do procesów, które od początku epoki nowożytnej tworzone są w ramach edukacji, przygotowania do pracy czy karnej izolacji. W efekcie ich oddziaływania może dochodzić do formowania ludzi bardziej posłusznych i bardziej użytecznych różnym ośrodkom władzy. Jednostki poddawane są określonym zabiegom służącym rozwinięciu u nich pożądanych nawyków oraz ich grupowej synchronizacji.

Zaprezentowane przykłady pokazują, iż wykorzystanie technik informatycznych, algorytmów wykorzystywanych przez aplikacje może służyć zwiększeniu wiedzy na temat codziennego życia każdego człowieka. Pozwala uczynić z niego przedmiot ciągłej obserwacji, a w konsekwencji poddać jego zachowania wzmożonej kontroli. Infrastruktura informatyczna i komunikacyjna kształtuje jego intelektualne środowisko, którego właściwości są definiowane przez standardy i normy techniczne. Pozwala to na wypracowanie nowych mechanizmów władzy dyscyplinarnej, które nie koncentrują się na fizycznym kształtowaniu (urabianiu) ciał jednostek i populacji, ale oddziałują w sposób znacznie bardziej wyrafinowany na sferę intelektualną. W literaturze wskazuje się, iż dla osiągnięcia celu podmiot nadzorujący nie musi dysponować żadnym „modelem informacyjnym podmiotu nadzorowanego. Wystarczy w zupełności, że ten ostatni sądzi, iż ktoś inny ma takie informacje¹⁴¹⁷. Zjawiskom, o których mowa dał wyraz już Francis Bacon, autor słynnego stwierdzenia *nam et ipsa scientia potestas est* (wiedza jest władzą)¹⁴¹⁸. Gromadzenie informacji, a następnie tworzenie na ich podstawie modeli informacyjnych jednostek zwiększa skuteczność wpływania na ich zachowania. Podmioty dysponujące takimi modelami uzyskują potencjalną władzę i środki panowania nad innymi ludźmi. Mogą łatwiej ich sobie podporządkowywać, a następnie posługiwać się nimi dla własnych celów. Ma to miejsce zarówno w państwach takich jak Chiny, jak i w państwach zachodnich.

Efekt władczego oddziaływania informacji zostaje spotęgowany przez zastosowanie technik ulepszających jakość gromadzonego materiału informacyjnego, a także efektywność jego opracowywania, rozpo-

¹⁴¹⁷ W. Steinmüller, *Technologie informacyjne a władza*, „Państwo i Prawo”, 2/1981, s. 31, 36–37.

¹⁴¹⁸ F. Bacon, *Religious Meditations. Of Heresies*, 1597. Jak również: K. Dobrzeński, *Lex informatica...*, s. 238–240.

wszechniania i zwielokrotniania. Dysponenci zintegrowanych systemów tworzą zasadnicze węzły w nowego typu sieci władzy. Elastyczność organizacyjna społeczeństwa sieci, możliwość łatwego „przeprogramowania” jego technicznej bazy jest nie tylko siłą wyzwalamą, ale także stwarza potencjał dla zastosowania rozwiązań panoptycznych¹⁴¹⁹. Nowe panoptykony powstają wszędzie tam, gdzie wskutek zastosowania środków technicznych następuje zestawianie wielu informacji w taki sposób, że stają się one widoczne „z jednego miejsca”¹⁴²⁰.

Interesująca wydaje się rola prawa, do którego odwołują się zarówno chińscy, jak i europejscy decydenci po to, by określić ramy zastosowania systemów zaufania społecznego. W pierwszym przypadku mamy do czynienia z przejawem chińskiej formuły *rule by law* (SCS nie mają być niezależnym instrumentem sterowania), w drugim (UE) przyjmują postać ochrony praw jednostki, stanowiącej centralną kategorię konstytucji narodowych na Zachodzie, a także Karty Praw Podstawowych Unii. Wydaje się więc, iż głównym motywem tych działań jest zabezpieczenie *status quo* – zachowanie kontroli w rękach ośrodków władzy polityczno-prawnej w Chinach, gdzie władze zorientowały się, iż władza panoptyczna może stopniowo wymykać im się z rąk na rzecz operatorów systemów. W Europie była to obawa przed głęboką przebudową mentalności społecznej w kierunku społeczeństwa upaństwowionego. Kształt regulacji w tym ostatnim wypadku zapewnia jednak władzy publicznej furtki do stosowania systemów zaufania społecznego w przypadku, jeżeli władza uzna, iż nie są one krzywdzące lub niekorzystne. Te ogólne przesłanki rzeczywistą treścią wypełnia dopiero praktyka stosowania prawa.

Zaobserwować można, że w toku wielkoresetowej przebudowy porządku społecznego prawo tracąc na znaczeniu na rzecz techniki przestaje powstrzymywać kształtowanie się nie tylko na azjatyckim wschodzie, ale także euroamerykańskim zachodzie korporacyjno-rządowych systemów kontroli nad obywatelami. O ile w Chińskiej Republice Ludowej znaczenie decydujące ma państwo, to już w Stanach Zjednoczonych korporacje, ale kierunek zacieśniania społecznej kontroli jest ten sam i opiera się na podobnych rozwiązaniach technologicznych oraz na podstawie coraz bardziej zgodnych uzasadnień ideologicznych.

¹⁴¹⁹ M. Castells, *The Rise of the Network Society...*, s. 71.

¹⁴²⁰ J.H. Reiman, *Driving to the Panopticon: A Philosophical Exploration of the Risks to Privacy Posed by the Highway Technology of the Future*, „Santa Clara Computer and High Technology Law Journal” 1995, v. 11, s. 38–40 oraz K. Dobrzeńiecki, *Lex informatica...*, s. 252–254.